

Capitolul II

Principalele discipline sau domenii de cercetare din sfera lingvisticii

Dacă, după cum menționam mai sus, obiectivul principal al lingvisticii generale este constituirea unei teorii generale a limbajului uman orientate spre limbile concrete, este nevoie să menționăm că domeniul cercetării limbilor este foarte vast, în ultimele aproximativ două secole constituindu-se o seamă de discipline lingvistice, (auto)definite fie prin obiectul de studiu concret, fie prin metodele specifice utilizate. Le vom prezenta în cele ce urmează pe cele mai importante, încercând și o sistematizare a lor, după criteriul cel mai legitim, și anume structura limbii ca atare.

O limbă dată pune la dispoziția vorbitorilor ei un **inventar de elemente sonore**, cu ajutorul cărora se construiesc unitățile lingvistice semnificative, cuvintele, un **vocabular**, adică un inventar de cuvinte a căror valoare de desemnare și sensuri sunt presupuse a fi cunoscute de majoritatea vorbitorilor, și un inventar de reguli de combinare a cuvintelor în enunțuri de diferite dimensiuni, adică o **gramatică**. Pornind așadar de la acest concept tradițional și larg răspândit, conform căruia orice act de vorbire implică un nivel fonetic, cel al expresiei sonore, unul semantic, cel al raportului de desemnare dintre cuvinte și realitățile extralingvistice, și unul gramatical, cel al regulilor de structurare a enunțurilor, distingem trei domenii de cercetare lingvistică primare: **fonetica, semantica și gramatica**.

Fonetica se ocupă în principiu de latura materială a limbii, ceea ce tradițional numim **sunetele vorbirii**. Dar latura acustică sau fizică a sunetelor produse de oameni în procesul vorbirii nu acoperă întreaga complexitate a fenomenului lingvistic, întrucât cel puțin la fel de important ca aspectul sonor este aspectul său psihic. Pentru a descrie întreaga complexitate a fenomenelor vorbirii, lingvistica modernă, pornind în special de la Ferdinand de Saussure, a operat o distincție teoretică importantă, cea între **sunet** și **fonem**. Creatorul fonologiei moderne este considerat contele rus **N. S. Trubețkoi** (1900-1938),

autorul celebrei lucrări *Grundzüge der Phonologie* (tipărită postum, în anul 1939). Pe cînd prin **s u n e t** se înțelege fenomenul acustico-lingvistic ca atare, altfel spus, vibrațiile sonore produse de aparatul fonator uman, prin **f o n e m** se înțelege „ideea sunetului”, adică un complex de trăsături percepute la nivel psihic, care rămîne constant, dincolo de varietatea practic nelimitată a sunetelor concrete. Sunetul ar fi deci latura variabilă, particulară și individuală, iar fonemul, latura invariabilă, funcțională și socială a semnului verbal minimal. În consecință, **f o n e t i c a** se distinge de **f o n o l o g i e**, prima studiind sunetele în diversitatea lor, cea de a doua avînd a dresa ceea ce se numește **i n v e n t a r u l f o n o l o g i c** sau **f o n e m a t i c** al unei limbi date, la un moment dat. Fonetica este o disciplină empirică, fonologia, una teoretică. Pe cînd numărul sunetelor posibile este infinit, numărul fonemelor, definite de specialiști după criterii riguroase, este limitat. Fonetica descrie și clasifică sunetele vorbirii după criterii cum ar fi modul de articulare și locul articulării, pe cînd fonologia operează în principal cu conceptul de **o p o z i ț i e f o n e m a t i c ă**. Să mai spunem că nu toate limbile cunosc același număr de foneme, unele avînd un inventar mai bogat, altele mai sărac. Atunci cînd lingvistul se ocupă de toate fonemele posibile, avem de a face cu **f o n o l o g i a g e n e r a l ă**, iar atunci cînd urmărește inventarierea fonemelor unei singure limbi avem de a face cu o **f o n o l o g i e s p e c i a l ă**.

G r a m a t i c a reprezintă, în schema tradițională, domeniul cercetării formelor lingvistice (morfologia) și al structurilor sintactice (sintaxa). Prin urmare, într-o accepțiune mai precisă, prin gramatică putem înțelege studiul sistematic al formelor, adică al structurilor și al funcțiilor gramaticale.

S e m a n t i c a este un cîmp de cercetare lingvistică vast, circumscris de domeniul **c o n ț i n u t u r i l o r** unităților lingvistice. Or, întrucît conținutul sau „sensul” este o calitate intrinsecă nu doar a cuvintelor, ci și a instrumentelor și a funcțiilor gramaticale, trebuie să distingem mai întîi între o **s e m a n t i c ă l e x i c a l ă** și o **s e m a n t i c ă g r a m a t i c a l ă**. Cu alte cuvinte, nu doar cuvintele au sens, ci un sens există și în ceea ce privește, de exemplu, modalitatea sau aspectul verbelor. Tot din punct de vedere teoretic, unii autori moderni operează în cîmpul larg al studiului sensurilor și semnificațiilor o deosebire între **s e m a s i o l o g i e**, care ar fi studiul sensurilor pornind dinspre semnificat spre semnificant, și **o n o m a s i o l o g i e**, care ar fi abordarea sensurilor pornind dinspre semnificant spre semnificat (sau „lucru desemnat”).

Există de asemenea o semantică structural-funcțională, promovată în ultimele decenii, cu succes, între alții, de L. Prieto, K. Baldinger, E. Coseriu. Între conceptele specifice ale semanticii structurale le menționăm pe cele de cîmp lexical-semantic, lexem, semem și sem.

Disciplinele semantice tradiționale cele mai cunoscute, incluse frecvent în programele universitare, sunt însă lexicologia, lexicografia, etimologia și onomastica. Pentru fiecare dintre aceste discipline, unitatea lingvistică primară este cuvîntul, fiecare abordîndu-l însă din perspective și cu metode diferite. Lexicologia reprezintă studiul sistematic și teoretic al vocabularului unei limbi. În acest cadru se poate distinge o lexicologie a formei, care studiază fenomene legate de forma cuvintelor, precum derivarea sau compunerea lexicală, operînd cu noțiuni precum radical lexical, temă, sufix, prefix etc., și o lexicologie a conținutului, care se ocupă de aspecte semantic-lexicale, precum sinonimia, omnimia, antonimia, sau, mai recent, de structuri și fenomene semantic-lexicale, precum cîmpul semantic sau solidaritățile lexicale.

Lexicografia reprezintă abordarea sistematică, descriptivă și taxonomică a lexicului unei/unor limbi. Lexicografia este mai puțin o disciplină teoretică cît o tehnică și o activitate practică, finalizată prin elaborarea dicționarelor. Criteriile de alcătuire a dicționarelor sunt foarte diverse, începînd de la cel mai simplu, cel al înserării alfabetice a cuvintelor, pînă la criterii de conținut (enciclopedice, filosofice, politice, științifice etc.). Lexicografii disting între dicționare de tip lingvistic și cele de tip enciclopedic. Dicționarele de tip lingvistic au în vedere descrierea lexicului comun al unei limbi date, pe criterii exclusiv semantice, pe cînd cele de tip enciclopedic, de o mare varietate, reprezintă practic sistematizarea lexicografică a unui domeniu anume al cunoașterii umane. La rîndul lor, dicționarele de tip lingvistic ilustrează și ele o tipologie foarte diversă. Întîlnim, pe de o parte, dicționare monolingve, bilingve sau plurilingve, după cum limba-țintă a dicționarului este una singură, două sau mai multe. Există apoi dicționare generale, care înregistrează toate unitățile lexicale ale unei limbi, în măsura în care ele au fost atestate documentar măcar o singură dată (*Dicționarul limbii române* – DLR), dicționare speciale, dedicate unei epoci, unui stil al limbii, unui autor etc.

E t i m o l o g i a, care poate fi definită și ca o lexicologie istorică, se ocupă cu explicarea originii și a evoluției (formală și semantică) unităților din inventarul lexical al unei (sau unor) limbi. Întrucît în lexiconul fiecărei limbi există cuvinte de origini diferite, obiectivul specific al etimologiei este acela de a defini originea fiecărui cuvînt. Dacă în cele mai multe cazuri originea cuvintelor este transparentă, sunt însă și cuvinte a căror etimologie este nesigură sau necunoscută, așa încît sarcina cercetătorului constă în a încerca să stabilească și să argumenteze originea cuvîntului respectiv. În acest scop, este obligatorie respectarea unor reguli stricte ale cercetării, care să aibă în vedere atît forma cuvîntului, cît și conținutul său semantic. Toate schimbările fonetice și semantice ale unui cuvînt trebuie explicate rațional și științific, conform principiilor metodei comparativ-istorice și ale reconstrucției lingvistice (v. *infra*, § 6.2.1). Din punct de vedere etimologic, cuvintele unei limbi pot fi clasificate în trei categorii: a) cuvinte moștenite, b) cuvinte împrumutate dintr-una din limbile de contact și c) cuvinte proprii, create în interiorul limbii în cauză. De exemplu, în cazul limbii române, cuvinte precum *cer*, *mamă*, *casă*, *lapte*, *a cînta*, *a merge* sunt moștenite din limba latină, *urgie*, *frică* sunt cuvinte împrumutate din limba greacă, *a iubi*, *dragoste*, *grădină* – din limba slavă veche, *neam* și *viclean* – din limba maghiară, *zaiafet*, *bacșiș* – din turcă, și așa mai departe. În schimb, cuvinte precum *omenește* sau *grădinărie* sunt create prin derivare pe teritoriul limbii române. Rezultatele finale ale cercetării etimologice sunt culese și sistematizate în dicționarele etimologice.

În cîmpul cercetării lexicologice se înscrie și **o n o m a s t i c a**, disciplină care studiază o clasă specială de semne lingvistice, și anume **n u m e l e p r o p r i i**, care prezintă prin natura lor caracteristici speciale (desemnează nu o clasă de obiecte, ci un obiect particular al realității extralingvistice, îndeplinind, prin urmare, o funcție de individualizare). Domeniile tradiționale ale onomasticii sunt **t o p o n i m i a** sau **t o p o n o m a s t i c a**, studiul sistematic (și etimologic) al numelor de locuri existente în cadrul unei comunități lingvistice (localități, munți, căi de comunicații etc.), și **a n t r o p o n i m i a**, studiul sistematic al numelor de persoane. O altă direcție de studiu în sfera onomasticii este **h o r o - e t n o n i m i a**, care își propune să se ocupe cu numele de țări și de popoare.

D i a l e c t o l o g i a, ramură a lingvisticii preocupată de studiul dialectelor și al graiurilor populare, cu alte cuvinte, al acelor varietăți ale unei limbi care se opun variantei scrise și cultivate, este o disciplină

relativ nouă, care s-a născut în secolul al XIX-lea, când, prin activitatea adepților curentului teoretic cunoscut sub numele de Școala Neogramaticilor, s-a impus ideea că limba vie, vorbită în mod natural, ar trebui să reprezinte obiectul de studiu al lingviștilor. Înainte de această epocă, observațiile asupra varietăților populare erau sporadice și nesistematice, aspectele descriptiv-normative, legate de necesitatea de a cultiva limba scrisă, fiind considerate prioritare. În câmpul dialectologiei, în aceeași perioadă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, s-a născut geografia lingvistică (pe care unii cercetători au denumit-o și lingvistică spațială), al cărei creator este considerat savantul francez Jules Gilliéron (1854-1926). Geografia lingvistică este principala metodă de cercetare dialectologică și constă în colecționarea pe teren, prin anchete dialectale, a unui material de limbă divers (fonetic, morfologic, lexical) și clasificarea sa, urmată de reprezentarea pe hartă a respectivelor fenomene. Acest procedeu permite observarea clară a repartiției teritoriale a diferitelor tipuri de pronunțare a unor cuvinte, forme flexionare, sinonime sau tipuri de desemnare, sensuri ale unor cuvinte etc. Pe baza hărților lingvistice se trasează anumite izoglose, reprezentări cartografice ale răspîndirii unui fenomen dat. De exemplu, izoglosa *nea/zăpadă* în *Atlasul lingvistic român* (ALR) ne indică faptul că în jumătatea de nord a spațiului daco-românesc vorbitorii întrebunțează mai ales cuvîntul *nea* (cuvînt moștenit din limba latină), pe cînd cei din jumătatea de sud folosesc cuvîntul *zăpadă* (un împrumut din slava veche). Pe baza acestor principii s-a trecut la realizarea atlaselor lingvistice ale diferitelor limbi. Pentru domeniul romanic, de exemplu, sunt cunoscute atlasele lingvistice ale Franței, Italiei, Cataloniei, Spaniei, României etc.

Stilistica, o altă ramură a cercetării lingvistice, poate fi definită drept studiul sistematic al stilurilor. În funcție acum de ce înțelegem prin stil, s-a vorbit despre stilistica lingvistică și stilistica literară. În cadrul stilisticii lingvistice se distinge între o stilistică a limbii și o stilistică a vorbirii. Părintele celei mai cunoscute stilistici lingvistice este Charles Bally (*Précis de stylistique*, Geneva, 1905), savant care considera că domeniul de preocupare al stilisticii îl constituie aspectele emotiv-subiective generalizate la nivelul unei limbi date. Unii cercetători practică o stilistică a vorbirii, orientată spre studiul specificității limbii unui scriitor anume. Alți autori vorbesc despre o stilistică funcțională, considerînd stilurile drept varietăți funcționale ale unei limbi, determinate de

întrebuințarea ei specifică într-un anumit domeniu al vieții social-culturale. În acest din urmă sens, se vorbește, de exemplu, despre stilurile precum stilul bisericesc, stilul publicistic, stilul științific etc. Invocată adesea în corelație cu stilistica este și poezia, disciplină pe care unii o înțeleg ca pe o disciplină autonomă, iar alții ca pe o ramură a lingvisticii. Poezia ar urmări înțelegerea mecanismului de producere și de funcționare a textului poetic (literar).

La intersecția sferelor de interes ale lingvisticii și ale altor științe ale spiritului s-au dezvoltat în ultimele decenii domenii de studiu interdisciplinare, între care pot fi citate psiholingvistica, sociolingvistica, lingvistica matematică sau lingvistica computațională. Psiholingvistica abordează limbajul ca manifestare a psihicului uman, studiind mecanismele de producere mental-psihică a enunțurilor verbale. Sociolingvistica studiază fenomenele legate de cadrul larg al raporturilor între limbaj sau limbi și societate, cercetând teme precum dinamica socială a diferitelor varietăți ale unei limbi, contextul social în care se produce comunicarea lingvistică etc. Relativ recent s-a conturat, prin lucrări ale unor cercetători precum Uriel Weinreich sau Mario Wandruszka, interlingvistica, disciplină care și-a stabilit domeniul de preocupări în zona contactului între limbi, studiind fenomene specifice precum împrumuturile reciproce, fenomenele de transfer semantic sau sintactic etc. În ultimii ani au luat o amploare considerabilă cercetările de pragmatică lingvistică, disciplină ce își propune să abordeze fenomenele lingvistice din perspectiva raportului între semnele lingvistice și utilizatori, abordând așadar fapte și aspecte ale procesului de comunicare verbală neglijate pînă acum. În fine, în vastul câmp al cercetărilor de lingvistică se vorbește și de disciplina paleolingvisticii (COSERIU, *Introducere...*, p. 101-102), al cărei obiectiv ar consta în descoperirea, pe bază deductivă, a unor fapte aparținînd limbilor din preistorie, din faze neatestatate documentar. Pe această bază, s-au făcut, de exemplu, aproximări privitoare la patria primitivă a indoeuropenilor.